-

Тема: ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ГУМАНІТАРНОЇ ПОЛІТИКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

1. Державна гуманітарна політика національної безпеки з позиції науки публічного управління та міждисциплінарних підходів

2. Значення громадської безпеки у становленні громадянського суспільства при формуванні державної гуманітарної політики України

3. Зовнішньополітичні виклики та глобалізаційні фактори впливу на громадянське суспільство в контексті національної безпеки

1. Державна гуманітарна політика національної безпеки з позиції науки публічного управління та міждисциплінарних підходів

Сьогодні одним із завдань науки публічного управління є обґрунтування становлення громадянського суспільства та адаптації його традиційних форм до умов сучасності, передусім тих, що стосуються гуманітарних чинників національної безпеки держави. Якість гуманітарного розвитку визначається сукупними об'єктивними та суб'єктивними характеристиками. Поряд із соціально-економічними факторами державної політики вплив на якість гуманітарного розвитку має комплекс мотивацій, уявлень та національна свідомість на рівні великих соціальних груп.

Найважливішою умовою та невичерпним ресурсом гуманітарного розвитку є громадянська ідентичність національно-державного співтовариства. У її основі лежить комплекс уявлень, що асоціюються з національно-державною ідеологією, зобов'язаннями і правами щодо інших членів цієї спільноти до держави, що дає змогу громадянину співвідносити себе з ними .

Вирішення цих завдань забезпечить подальший прогресивний розвиток держави, досягнення масштабних цілей національного розвитку.

Завдання щодо забезпечення безпеки суспільства і держави мають всеосяжний характер і вимагають для свого вирішення проведення комплексу заходів у гуманітарній сфері. Це поставило на порядок денний завдання переосмислення всього комплексу питань, пов'язаних із принципами забезпечення громадської безпеки. У цих умовах оптимізація безпеки країни викликає необхідність ідентифікації та класифікації інтересів елітних утворень, виявлення політичних, економічних та інших структур, сформованих і використовуваних елітами для їх ефективної реалізації, визначення механізмів і технологій прямого та прихованого лобізму в органах публічної влади і управління держави. Національні інтереси привертають увагу в Україні та за кордоном, тому що розгляд безпеки і формування системи її забезпечення в державі треба починати саме з цієї категорії.

Відповідно, під національною безпекою розуміється стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз в основних сферах життєдіяльності: політичній, економічній, військовій, екологічній, інформаційній та гуманітарній. Під життєво важливими інтересами розуміється сукупність потреб, задоволення яких забезпечує

існування і можливості прогресивного розвитку особистості, суспільства і держави.

Це формулювання має загальний зміст для всіх сфер забезпечення національної безпеки, але вимагає своєї конкретизації щодо кожної з них. У цьому контексті проблема життєво важливих інтересів полягає в їх визначенні для кожної сфери життєдіяльності з урахуванням особливостей і специфіки розвитку країни. Водночас треба враховувати, що національна безпека це не статичне, а динамічне явище, за якого постійно досягається стан стабільного, рівноважного, незмінного під впливом внутрішніх або зовнішніх загроз, розвитку. Це означає, що досягнення балансу інтересів може бути забезпечено тільки за умови динамічного розвитку економіки, реалізації державної політики, спрямованої саме на задоволення життєво важливих інтересів і підкріпленої правовими нормами.

Проблема життєво важливих інтересів вимагає вирішення питання про співвідношення інтересів різних сфер життєдіяльності – їх пріоритетності стосовно один одного. Не менш важливим є і такий аспект проблеми, як наявність істотних відмінностей та навіть суперечностей між інтересами особистості, суспільства і держави. Законодавче закріплення пріоритетності інтересів особистості щодо інтересів суспільства і держави відображає демократичну спрямованість розвитку України, але часто вступає в протиріччя з потребами перетворень у різних сферах життєдіяльності.

Водночас світова практика ринкових перетворень в аналогічних умовах свідчить, що найчастіше інтереси особистості можна забезпечити тільки через громадські або державні. Головним у цьому плані стає питання про стратегічний напрям розвитку держави, концептуальні підходи до моделі перетворення суспільства. Організація, втілення і контроль за реалізацією життєво важливих інтересів можливі або за їх збігу, коли і особистість, і суспільство, і держава діють в одному напрямку, або якщо держава через свої можливості забезпечує єдину скерованість інтересів. І в цьому разі одним із найважливіших важелів впливу є законодавче визначення важливих інтересів та їх співпідпорядкованості, що підкріплюється економічними та адміністративними важелями.

Вироблення концепції та стратегії національної безпеки завжди базується на найважливіших довготривалих національно-державних інтересах, визначення яких відноситься до компетенції вищого керівництва держави. Саме на базі національних інтересів мають формуватися інтереси держави, які визначають мотиви поведінки суб’єктів і поділяються на дві великі групи інтересів: внутрішні і зовнішні. Внутрішні інтереси спрямовані на забезпечення політичної стабільності, стійкості соціального розвитку, підтримки відповідного науково-технічного потенціалу, зростання національного багатства і підвищення добробуту населення.

Формування системи життєво важливих інтересів є актуальною проблемою системи національної безпеки. Передусім її актуальність визначається тим, що без чіткого уявлення про життєво важливі інтереси особистості неможливе формування блоку цих важливих інтересів суспільства і держави. Невраховані

інтереси особистості будуть вступати в протиріччя з державними і національними інтересами, що може призвести до виникнення внутрішніх загроз національній безпеці.

А. Л. Помаза-Пономаренко підкреслює, що в системі внутрішньодержавної політики регіонів особливе місце посідає соціальна політика. Її метою та змістом є державне регулювання всього комплексу соціальних процесів, форм спілкування між людьми. Такий різновид політики – концентроване втілення потреб, інтересів людей у сфері соціальних відносин та умов життєдіяльності.

Державні органи управління (включно з регіональними та місцевими інституціональними структурами) використовують свою владу для узгодження економічних інтересів різних груп виробників і населення країни, спрямування їх трудової активності на досягнення певної загальної мети.

Гуманітарна політика є поняттям значно ширшим за соціальну політику і поряд зі специфічними економіко-фінансовими заходами містить у собі заходи управлінські, політико-правові, міжнародне співробітництво, ставлячи за мету досягнення високого духовного та інтелектуального рівня особистості, збереження та розвиток фундаментальних загальнолюдських та національних цінностей.

Поняття гуманітарної політики тісно пов’язане з поняттям соціальної політики та часто не відокремлюється від нього. Різниця полягає в такому: якщо соціальна політика спрямована переважно на забезпечення гідного рівня матеріального добробуту в суспільстві, то гуманітарна політика ставить за мету досягнення високого духовного та інтелектуального рівня особистості, збереження та розвиток фундаментальних загальнолюдських та національних цінностей. Водночас вони мають спільне підґрунтя.

Публічне управління гуманітарною сферою є запорукою спроможності цивільного суспільства захищати інтереси громадян, підтримувати стабільний соціальний порядок, сприяючи розбудові інституції управління, що вимагає від держави наявності розвиненої адміністративної структури та спеціальних установ, які здатні реагувати на вимоги ринкових сил.

А. Л. Баланда, О. А. Корнієвський та Г. В. Новицький визначають соціальну безпеку як складову частину суспільної безпеки, а останню – як окремий вид національної. До сфери соціальної безпеки відповідно до цього підходу належить захист особи, групи та спільноти від бідності, порушення основних прав людини та соціальних гарантій, кримінальних злочинів та насильства, поширення наркоманії, алкоголізму, інфекційних захворювань, інших загроз здоров’ю, тобто йдеться про захищеність від чинників руйнування чи деградації особливої сфери суспільного та приватного життя громадян – соціальної.

Політика національної безпеки в гуманітарній сфері в Україні є одним із важливих напрямків діяльності держави і суспільства, тобто має власне концептуальне підґрунтя, нормативно-правове забезпечення та інституційно-управлінський інструментарій реалізації. Своїми основними формами вона спирається на традицію державної гуманітарної політики, що пройшла складний еволюційний шлях як у загальному цивілізаційному контексті, так і в межах вітчизняних державотворчих процесів.

-

Зміст державної гуманітарної політики та результати її практичної реалізації істотно впливають на стан національної безпеки, а також стосуються широкого кола життєвих інтересів людини – соціального та екологічного захисту, охорони здоров'я, можливості виховання і освіти дітей, забезпечення культурних та інтелектуальних потреб, можливостей творчої самореалізації та ін.

Реалізацію гуманітарної політики можна розглядати як комплекс дій різних державних структур, пов'язаних із адаптацією всіх учасників (насамперед вищих керівників) протягом усього здійснення політики до умов і завдань, які доводиться розв'язувати, з умінням узгоджувати свої інтереси і формувати партнерські відносини. У цьому разі велике значення відіграють інформаційні системи і канали зворотного зв'язку, що дають можливість дізнаватися про нові події і про результати діяльності та на цій основі регулювати свою роботу з огляду на місію та мету організації або індивіда.

Оновлення інструментарію публічного управління та адміністрування і форм реалізації економічної політики в умовах глобалізації та багаторівневої інтеграції має спиратися на принципово нові форми взаємодії, за можливості ініціативно трансформуючи слабкі місця, свідомо мобілізуючи власний потенціал до розвитку, формуючи систему публічних і громадських інститутів залучення інвестицій та поширення інновацій.

О. В. Радченко та О. В. Єлізаров під час дослідження стратегічних пріоритетів і доктринальних положень у сфері забезпечення соціально-економічної безпеки України зазначають, що потребує вдосконалення відповідне її правове підґрунтя, яке передбачає врахування положень фундаментальної науки, зокрема застосування процесного та системного підходів. У їх межах обґрунтована необхідність прийняття спеціального законодавства та стратегії забезпечення соціально-економічної безпеки України, яка має окреслити відповідні стратегічні орієнтири її гарантування та зміцнення у довгостроковій перспективі.

Сутність гуманітарної політики ґрунтується на розгляді людини як своєрідного центру суспільної гармонії та розвитку. Термін «гуманітарний» походить від поняття «гуманізм» (лат. *humanus* – людський, людяний) – принципу світогляду, пов'язаного з уявленням про людину як визначальну мету і вищу цінність суспільства.

Важливою складовою основних функцій державного управління є належне функціонування та розвиток освіти, науки і культури, завдяки яким реалізується конституційне право кожного громадянина на здобуття певного рівня освіти і залучення до культурних надбань. У зв'язку з формуванням основних засад постіндустріального суспільства та гуманізацією суспільного життя всебічний розвиток гуманітарної сфери, примноження наукового та інтелектуального потенціалу суспільства належать до найвищих національних пріоритетів усіх високорозвинених країн світу.

Основними принципами гуманітарного розвитку України в сьогоднішніх умовах мають бути взаємодія між державою і громадянським суспільством, бізнесом і владою для створення необхідних соціально-економічних умов для

підвищення якості життя населення на сучасному етапі створення умов для всебічного гармонійного розвитку людини, захисту її прав і свобод.

Управління в соціально-гуманітарній сфері є гуманістичним за своєю сутністю. Але жодна з країн світу не розглядала гуманізм як найбільш вагомий критерій формування і реалізації державної соціальної і гуманітарної політики. Перетворення гуманізму в інструмент визначення стратегії і тактики розвитку суспільства потребує якісних змін організації та функціонування інститутів влади і освіти, науки і виробництва, політики і релігії, культури та мистецтва. Особлива роль належить концепції управління, яку потрібно розробити і надати їй гуманістичного змісту.

У системі публічного управління у сфері гуманітарного розвитку необхідно розрізняти окремі і взаємозалежні проблеми пізнання соціальної сутності людини, а також законів, принципів і механізмів розвитку людини, зокрема в процесах життя і розвитку суспільства. Роль особистості в цьому аспекті має розкриватися на глобальному, загальному, особливому та окремому рівнях. Послідовне впровадження державної гуманітарної полі тики, яка у своїй основі спиратиметься на національно-культурні, історичні традиції українського народу, сучасні соціально-економічні, політичні й соціокультурні реалії, сприятиме формуванню консолідації суспільства.

Державна гуманітарна політика – це системна і послідовна діяльність держави у відносинах з людиною зокрема і суспільства в цілому, що здійснюється через органи державної виконавчої, законодавчої та судової влади при залученні громадськості та з урахуванням основних прав людини і ставить за мету досягнення високого життєвого, духовного та інтелектуального рівня особистості як у її власних інтересах, так і в інтересах держави в цілому.

Гуманітарна політика держави проявляється в послідовному вжитті заходів, спрямованих на підтримку й інтенсифікацію цих процесів згідно з визначеними пріоритетами та загальнонаціональними інтересами, а її сутністю має стати створення умов для виявлення, формування й розвитку творчого потенціалу особи та суспільства в цілому. Гуманітарна політика держави ставить за мету гуманізацію всіх сфер та галузей суспільного буття, створення умов для максимальної самореалізації кожної особистості, спрямована на формування, розвиток і збереження фундаментальних загальноцивілізованих цінностей, які виступають базою і стержнем злагоди та співробітництва в суспільстві.

Гуманітарна складова державної політики спрямована на формування умов для реалізації соціальних та культурних прав людини, її творчих, інтелектуальних та культурних можливостей, втілення принципів соціальної справедливості, підтримку соціальної солідарності на основі демократичних цінностей та громадянських прав і свобод, протидію проявам ксенофобії, шовінізму, расизму, будь-яких форм дискримінації за релігійною, мовною чи національно-етнічною ознаками, забезпечення доступу до національного культурного продукту на українському та світовому ринках.

Із змістовного боку державна гуманітарна політика є сукупністю цілей, принципів, механізмів і конкретних заходів, спрямованих на створення умов для повноцінного гуманітарного розвитку суспільства, розкриття і збагачення його

інтелектуального потенціалу, забезпечення всебічної духовної й творчої реалізації особистості та необхідної для цього соціодинаміки освіти, науки, мистецтва, літератури та інших складових духовного життя.

Головною метою сучасної гуманітарної політики України є максимальне розкриття потенціалу кожної людини, створення гідних умов для реалізації усіх її інтелектуальних і творчих можливостей. Вона має спрямовуватися передусім на підвищення освітнього, наукового та інформаційно-комунікативного потенціалу країни, поліпшення здоров'я громадян, формування здорового способу життя, створення умов для підвищення трудової та творчої активності населення, подолання бідності і формування на цій основі нової якості життя. Важливою складовою такою політики є узгодження загальнодержавних інтересів з інтересами всіх громадян, що проживають на теренах України, розвиток їх культурної, мовної та релігійної самобутності, формування української загальнонаціональної ідентичності.

С. О. Зубченко описує мультиплікаційний ефект від здійснення гуманітарної політики і той факт, що органам публічної влади необхідно приділяти більшу увагу організаційному, нормотворчому, фінансовому забезпеченню вже існуючих гуманітарних проєктів, а також виробленню та подальшій реалізації нових ініціатив у цій сфері. Водночас варто враховувати світовий та європейський досвід, який за умови відповідної адаптації цілком може бути використаний в Україні.

Громадянське суспільство є одним із ключових чинників у розвитку політичної нації та національної консолідації, зокрема тоді, коли йдеться про формування громадянина з національною свідомістю та політичною і національною культурою. Практика показує, що консолідуватися можуть члени суспільства з різною етнічною, конфесійною належністю, нерівним соціальним і культурним станом, а сам процес консо лідації виникає між групами однодумців, навколо національних цінностей та ідей, політичних й етнічних громадських лідерів чи проти них.

Причини розмитості сучасного українського патріотизму потрібно шукати насамперед у діяльності владних структур. Маніпуляція суспільною свідомістю за допомогою засобів масової інформації, майже всі з яких прибрані до рук зв'язаними з владою олігархічними кланами, а також переслідування за допомогою силових структур представників опозиції, нав'язування думки про те, що критика недоліків є виявом непатріотичності, недотримання чиновництвом чинного законодавства – все це в супроводі різкого соціального розшарування та збідніння переважної більшості населення деморалізує громадян, робить їх пасивними і безвольними.

В. Циганов акцентує увагу на надто великій присутності в національному психологічному, інформаційному, політичному просторі поняття «ворога». Через це гуманітарна політика як складник національної безпеки зводиться тільки до наших суперників, непримиримих опонентів, хоча загрози гуманітарній сфері України надходять з усіх боків.

Інерція діяльності влади перешкоджає культурному розвитку, який відбувається в недержавному секторі. Вона наголошує, що невідкладно потрібно

-
запроваджувати програми державно-приватного партнерства, а в питаннях стратегування розвитку культури, розроблення та втілення базових програмних документів необхідним є максимальне залучення фахового експертного кола.

С. І. Здіорук відводить важливу роль гуманітарних чинників в архітектоніці національної системи безпеки, оскільки безпека держави залежить ще й від стану згуртованості суспільства, поширюваних у його середовищі ідейних уподобань, ціннісних орієнтацій, вболівання громадян за долю власної країни, способів самопрезентації відповідної національної спільноти у світовому просторі і, нарешті, від її піддатливості впливам суміжних духовно-культурних ландшафтів.

Науковець вважає, що сьогодні ключовим завданням порядку денного для України є розроблення та провадження кардинально нової гуманітарної політики. Вкрай важливо переглянути статус гуманітарної сфери, перетворивши її на ресурс інноваційного розвитку, невіддільний елемент національної безпекової системи, а не продовжувати розглядати як дотаційну, другорядну нішу суспільного життя.

Ю. П. Бітяк та Ю. В. Байдін виділяють три рівні основних об'єктів безпеки: громадянин (людина) та його права і свободи; суспільство та його духовні і матеріальні цінності; держава та її суверенітет, конституційний лад, територіальна цілісність і недоторканність кордонів. Безумовно, вказані рівні є динамічними, бо їх місце та роль визначаються багатьма чинниками: характером суспільних відносин, видом політичного режиму, сукупністю внутрішніх і зовнішніх загроз національній безпеці в конкретний історичний період розвитку держави.

Саме поняття безпеки є комплексним за своєю природою та соціально обумовленим, а отже, вимагає постійної специфікації в конкретних випадках, а питання національної безпеки з'являється за умов унеможливлення політичного процесу в державі, вичерпання раціональних ресурсів подолання перешкод на шляху налагодження ефективних механізмів розв'язання суспільних проблем.

В. М. Співак відводить визначальну роль політичного інституту держави в умовах глобальних трансформацій, яка генерує та забезпечує утвердження принципів моральності, гуманізму, соціальної справедливості в суспільному житті, гарантує дотримання прав людини і громадянина; динамізму інституту прав людини, який в умовах глобальних трансформаційних процесів залишається інструментом їх гуманітарного виміру, виступає показником зрілості й цивілізованості суспільства і держави та є найважливішою характеристикою умов життєдіяльності, які мають забезпечити свободу, справедливість, гідність, ідентичність громадянина і нації, об'єднати країни і народи.

Саме держава має бути гарантом єдності прав і свобод усіх громадян країни, незалежно від їхнього етнічного походження, статі, віку, віросповідання тощо; захисту їх від будь-яких форм дискримінації та злочинності; їхньої безпеки (воєнної, екологічної, економічної, соціальної). Національна держава гарантує справедливе (а не вибіркове) судочинство, а також реалізацію головної засади

політичної нації – реальної участі громадян у формуванні органів влади, гарантом розвитку громадянського суспільства.

Гуманітарна сфера є об'єктом гуманітарної політики держави. Це система, що містить у собі єдність об'єктивних і суб'єктивних факторів суспільного життя, що мають на меті створення умов для соціально-гуманітарного розвитку суспільства, соціальної, інтелектуально-духовної безпеки людини і суспільства, реалізацію її соціальних, духовних потреб, формування і збагачення творчого потенціалу особи, всебічну реалізацію її сутнісних сил, соціодинаміку освіти, науки, культури.

Державна гуманітарна політика трансформаційних суспільств хоч і набула деяких ознак, характерних для країн західної демократії, однак ще не цілком задовольняє життєві потреби громадян. Не існує також умов для адекватного вибору та реалізації пріоритетів цієї політики. Концептуальними засадами державної гуманітарної політики мають бути науковість, комплексність, реалізм, відсутність популізму, врахування етнонаціональних, соціально-економічних особливостей. Прийнятна модель державної гуманітарної політики має поєднувати аспекти цілісності та різноманітності з певним зміщенням акцентів на місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування.

Децентралізація не лише не зменшить ефективності програм державної гуманітарної політики, але й підвищить її, оскільки дасть змогу конкретним місцевим суб'єктам ефективніше реалізувати свої функції. Координаційна роль держави при цьому має бути зосереджена саме на кардинальних і глобальних проблемах регулювання загальнонаціональних та регіональних програм, а також на забезпеченні соціальних гарантій. Динамізм у реалізації завдань державної гуманітарної політики мусить бути забезпечений оптимальним співвідношенням централізованого та децентралізованого компонентів.

Публічне управління є складною системою, що призначена для досягнення поставлених цілей. Воно має визначену структуру, сукупність правових норм, методи, засоби, інструменти державного впливу на об'єкт управління та скероване для реалізації відповідної політики у визначеній сфері суспільного розвитку, що дає можливість визначити основні напрями управлінських впливів при проведенні реформування галузі. Державна гуманітарна політика є тим своєрідним механізмом, завдяки якому держава, а також політичні партії, громадські об'єднання, організації, рухи, соціальні інститути сприяють задоволенню інтересів, запитів та потреб членів спільноти.

Ґрунтуючись на методологічних і теоретичних положеннях аналізу категорій безпеки, національної безпеки та гарантування безпеки, можна сформулювати вихідні позиції для побудови концепції забезпечення безпеки. Одним із основоположних питань аналізу та побудови концепції безпеки, що мають загальне значення, є проблема виокремлення об'єкта національної безпеки. На перший погляд може здатися, що відповідь лежить на поверхні, адже оскільки йдеться про національну безпеку, то й об'єктом її є політична, економічна, інформаційна, соціальна та інші сфери діяльності суспільства.

На жаль, видима частина айсберга спочатку вплинула на підходи до визначення безпеки так, що останню стали розглядати як здатність соціальної,

громадської структури забезпечувати добробут нації та стабільність політики, економіки та інше незалежно від дії зовнішніх чинників. Відповідно, досягнення національної безпеки пов'язувалося з таким станом, коли негативний вплив ззовні нейтралізується компенсаційними резервами країни, досягненням політичної, економічної, соціальної стабільності. Із такого формулювання випливало, що забезпечення національної безпеки реалізується як процес розробки системи заходів щодо стабілізації політичного, економічного, соціального становища.

Однак при такому підході вуалюється відмінність національної безпеки і національної політики. Треба звернути увагу на те, що на всіх рівнях держави, політичних партій, підприємств, інших суб'єктів суспільних відносин підходи до забезпечення безпеки практично базуються на виокремленні як об'єкта безпеки тих чи інших проблем, вирішення яких є життєво важливим інтересом. Фактично реалізується спільний методологічний підхід до побудови концепції національної безпеки на основі аналізу реально існуючих життєво важливих інтересів і відносин як об'єкта безпеки.

У загальному контексті інтереси визначаються як сукупність потреб, що формуються в індивідів, соціальних спільнот та інших суб'єктів суспільних відносин під впливом системи відносин і спонукають їх до активної громадської діяльності. Задоволення важливих, значимих потреб обумовлює процес функціонування і розвитку як окремих країн та їх спілок, так і життєдіяльності окремого індивіда-виробника. Не менш важливе методологічне значення для побудови концепції національної безпеки поряд із її об'єктом має питання про реальні та потенційні загрози життєво важливим інтересам, умови і можливості їх реалізації.

Виокремлення процесів і чинників суспільного розвитку, що становлять загрозу національній безпеці держави або її суб'єктів, має базуватися на оцінці ступеня їх впливу на умови і можливості реалізації життєво важливих інтересів. У зв'язку із цим доцільно проводити більш детальну класифікацію факторів безпеки, що дозволить підійти до проблеми її забезпечення з урахуванням ситуації в державі. Однією з підстав такої класифікації може стати кристалізація чинників, що впливають на реалізацію національних інтересів у різних сферах життєдіяльності. До однієї з груп чинників відносяться такі, що забезпечують стійкість політичного, економічного, соціального розвитку. Інша група – чинники, що створюють умови для виникнення сфер більш ймовірного нанесення шкоди національним інтересам. Також доцільно проводити класифікацію на основі відношення компетенції тих чи інших елементів державного апарату по забезпеченню національної безпеки. Така класифікація дозволить більш детально врахувати всі чинники при організації системи гарантування безпеки держави, розмежувати компетенцію державних органів і сформулювати завдання щодо забезпечення національної безпеки на найближчу і віддалену перспективу.

Не менш актуально також визначити і співвідношення життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави. В іншому разі об'єктивно існуючі протиріччя між ними будуть ускладнювати діяльність держави з регулювання

суспільного життя і діяльності або створювати штучні бар'єри в діяльності суб'єктів відносин; або держава може втратити контроль і можливості створювати хоч якийсь позитивний реальний вплив на суспільні відносини. До того ж визначення пріоритетів у співвідношенні інтересів особистості, суспільства і держави може забезпечити відправні точки для оцінки державними органами тих чи інших діянь, а також для розуміння того, відносити чи не відносити їх до утиску національних інтересів.

У структурному плані національна безпека розглядається як система взаємодії особистості, суспільства і держави для реалізації життєво важливих інтересів у різних сферах відносин, загроз, обумовлених різними факторами, процесами і діями та суб'єктів, і носіїв цих загроз. Із урахуванням відмінності груп інтересів можна конкретизувати рівні безпеки щодо суб'єктів відносин і виокремлювати національну та державну безпеку особистості. У цьому контексті національна безпека може визначатися як захищеність загальнонародних інтересів від зовнішніх і внутрішніх загроз, стійкість системи суспільних відносин до несприятливих факторів і впливів.

У вузькому розумінні безпека громадських і державних структур, підприємств або окремих громадян – це захищеність політичних, соціальних, виробничих, фінансових, юридичних та інших відносин і організаційних зв'язків, матеріальних, фінансових та інтелектуальних ресурсів, за яких реалізуються людські інтереси. Структурний аспект проблеми передбачає виділення основних факторів, що впливають на національну безпеку держави, суспільства і громадян. Ці фактори можна розділити на групи, що характеризують забезпечення політичних прав і свобод, соціальні умови для гуманітарного розвитку суспільства загалом і його громадян, матеріальне забезпечення виробництва.

Як стан національна безпека характеризується ступенем досягнення найбільшої відповідності між життєво важливими інтересами особистості, суспільства і держави, створення умов для оптимального функціонування системи громадських відносин, що забезпечує задоволення політичних, соціальних та економічних потреб і реалізацію інтересів. Це такий стан системи суспільних відносин, інститутів, державної влади, суб'єктів господарювання різних форм власності, за якого забезпечується захист національних, державних інтересів та громадян від реальних та потенційних внутрішніх і зовнішніх загроз та впливів.

На рівні особистості безпека передбачає такі соціальні, правові, економічні, виробничі та інші умови, які дозволяють забезпечувати законну реалізацію інтересів без виникнення протиріч із інтересами інших суб'єктів суспільних відносин. У функціональному плані вона тотожна поняттю «забезпечення національної безпеки» і має розглядатися як процес досягнення єдності життєво важливих інтересів, виявлення і попередження загроз для них, протидії суб'єктам загроз, що фактично буде забезпечувати створення і зміцнення умов надійного функціонування соціальної системи під час її розвитку.

Отже, забезпечення національної безпеки передбачає процес створення умов для стабільного, безкризового розвитку держави і суспільства відповідно

до цілей та завдань розвитку, зміцнення політичного й економічного суверенітету, усунення та попередження загроз та інших факторів, що можуть створювати негативний, дестабілізуючий вплив на процеси розвитку соціальної системи, усунення протиріч між інтересами окремих соціальних груп, суспільства та індивіда.

Водночас діяльність органів публічної влади, спрямована на забезпечення національної безпеки, має кілька специфічних аспектів, зумовлених особливостями загроз, об'єктів захисту, умов формування системи інтересів, їх можливостей у захи сті національних інтересів і протистоянні загрозам. Основою інтересів є матеріальні та духовні потреби, які можна визначити як необхідність того чи іншого суб'єкта соціальної структури використовувати ті чи інші державні інститути, духовні і матеріальні блага для підтримки, збереження життєдіяльності. Перелік таких умов досить широкий і містить у собі цілий спектр, який використовується соціумом, а також окремими його складовими (від органів влади, закладів культури, предметів і послуг першої необхідності до системи освіти, дозвілля).

Основною ознакою потреб є їх безмежність, неможливість повного задоволення для всіх рівнів і структур суспільства, що обумовлено як обмеженими можливостями виробництва, так і завищенням цих потреб. Проте кінцева мета всіх соціальних систем полягає в максимальному їх задоволенні. Через неможливість у конкретний проміжок часу його забезпечити кожен суб'єкт діяльності виділяє той мінімум, який є життєво важливим, а потім визначає напрями та умови його реалізації на основі визначення мети, тобто з формування життєво важливих інтересів.

Інтегруючим фактором системи національних інтересів є держава, об'єктивною основою виступають інтереси локально розосереджених соціальних груп та політичних організацій. Постійне, комплексне в межах єдиної системи узгодження, взаємодія, баланс інтересів особистості, соціальних груп і прошарків, еліт, суспільства, держави, їх своєчасна актуалізація забезпечують цілісність, розвиток соціуму. Процес появи, формування, реалізації національних інтересів рознесений у часі та має істотну історичну компоненту, тобто в значній мірі залежить від системи суспільного устрою, її структури, взаємозв'язків між елементами, зовнішніх обмежень, що залежать від конкретної історичної епохи. Тому структуризація системи національних цілей і пріоритетів щодо тимчасового фактора є найважливішою.

Отже, головною функцією держави є задоволення потреб груп населення, здійснення соціальної політики, орієнтованої

на захист, служіння людям і забезпечення гуманітарної безпеки як конкретного стану захищеності життєво важливих інтересів особистості та суспільства в межах держави від зовнішніх і внутрішніх загроз.

Усі зазначені складові гуманітарної безпеки тісно пов'язані між собою, у низці випадків одна з них може визначально впливати на інші. Не менше значення за силою впливу на структуру гуманітарної безпеки має безпека спільнот. Багаторічний досвід держав демонструє, що міцні стосунки і стійке вирішення конфліктів мають спиратися не на запозичений, а на власний досвід і

свої традиції. Окрім внутрішніх причин взаємодії компонентів гуманітарної безпеки, пов'язаних із єдністю системи управління в конкретній країні, існують і зовнішні фактори, що визначають близькість цих аспектів.

Головним серед них є процес глобалізації, який стрімко змінює ставлення до національної держави, захисту її кордонів і (що особливо важливо) до її внутрішньої політики. Зазначені складові характеризують певний стан відносин у суспільстві. У ньому громадянам, суб'єктам і об'єктам безпеки поряд із гарантіями забезпечується номінальний рівень соціальних умов і життєдіяльності, стійке функціонування і розвиток свобод, прав і обов'язків для всіх незалежно від статі, етнічної приналежності, мови і релігії, що визначає якість їх життя.

Сучасне призначення гуманітарної безпеки – це захист інноваційного відтворення людської спільноти, готової відповісти на виклики невизначеності соціуму, гарантувати безпеку особистості та нейтралізувати загрози життю для конкретного індивіда з урахуванням конкретних обов'язків громадянина. Ця потреба є надзвичайно актуальною в багатонаціональній країні, формування та забезпечення гуманітарної безпеки як на регіональному, так і на глобальному рівні є завданням цілого спектра політики національного масштабу.

2. Значення громадської безпеки у становленні громадянського суспільства при формуванні державної гуманітарної політики України

Сьогодні керівники країн, політики, громадські діячі, журналісти про роль і місце громадянського суспільства говорять багато. Однак часто у своїх оцінках громадянського суспільства, рівня його розвитку і внеску в рішення політичних, соціальних, економічних та інших проблем суспільства багато авторів зважають виключно на власні політичні переконання та ідеологічні уподобання. У таких випадках ми зустрічаємося з використанням не академічного терміна «громадянське суспільство», заснованого на науковому розумінні, а з ідеологемою, тобто частиною певної ідеології, елементом її системи. Водночас термін «громадянське суспільство» відразу знаходить яскраво виражене політичне та емоційне забарвлення, а його значення змінюється залежно від мети, яку має той чи інший автор.

У роботах про діяльність громадянського суспільства на сучасному етапі розвитку привертає увагу одна важлива обставина. Дослідники бачать у громадянському суспільстві джерело підтримки існуючого політичного ладу, в той час як у інших країнах (за їхніми оцінками) громадянське суспільство є опозиційною базою. Часто це пояснюється природою формування громадянського суспільства в конкретних історичних умовах тих чи інших країн.

Багато західних і українських авторів розглядають питання діяльності громадянського суспільства в сучасній Україні лише через призму протистояння з державною владою. Із таким підходом важко погодитися як мінімум через особливості історичних умов формування громадянського суспільства в нашій країні. До того ж для розуміння ролі і місця громадянського суспільства в тій чи іншій державі необхідно зважати на знання базової інституційної структури конкретного суспільства.

-

Під час розгляду особливостей становлення громадянського суспільства в Україні треба враховувати також сформовану систему базових інститутів, що регулюють взаємопов'язане функціонування основних суспільних сфер, а саме економіки, політики та ідеології. Водночас існують різні погляди на причини пробудження загального інтересу до цієї проблеми. Спалах зацікавленості громадянським суспільством у світі пов'язаний із політичними трансформаціями останніх десятиліть у Центральній і Східній Європі, в яких громадянське суспільство зіграло головну роль.

Таке ставлення до підтримки демократії поширене не тільки на рівні теоретичних дискусій, а й лежить в основі практичної діяльності керівних структур країн Західного світу і Європейського Союзу зокрема. У директивних документах обґрунтовується право на встановлення прямих зв'язків державних структур країн Заходу з громадськими неурядовими організаціями зарубіжних країн. Водночас зазначається, що держава може відігравати важливу роль у формуванні громадянського суспільства.

Тому дії низки суб'єктів відповідно до чинного законодавства не можуть бути припинені на законодавчій основі, хоча завдають значної шкоди політичним, економічним та іншим інтересам суспільства і держави. У державах різних типів (демократичних, авторитарних, тоталітарних) характер і форми діяльності організацій громадянського суспільства можуть значно відрізнятися за змістом. У деяких сучасних авторів спостерігається певне переосмислення класичних уявлень про громадянське суспільство і поступовий перехід до розуміння його як сукупності автономних індивідів, відносин та інститутів, що функціонують незалежно від політичної влади та організовано протистоять державній.

Особливість участі громадян у життєдіяльності суспільства важливо зрозуміти через призму громадянської освіти. Від імені загальних інтересів суспільства державна політика має заохочувати людей до розуміння історії, подій минулого і соціально-політичних процесів, їх інтерпретації. Завданням держави є сприяти розвитку громадянського суспільства, пропонуючи мотивуючі засоби і можливості освоєння загальних основ участі громадян у згуртованому суспільстві.

Усе частіше під час характеристики громадянського суспільства вживається термін «субсидіарність», яким у цьому разі позначається пріоритет особистості щодо всіх асоціацій і громадських структур. Громадянське суспільство часто розглядається в контексті існування «третього сектору». Таке тлумачення з'явилося в 1970-ті роки, воно означає «некомерційний сектор» і протиставляється «державному сектору» і «комерційному сектору».

Характерною рисою організацій «третього сектору» є те, що вони не орієнтовані на одержання прибутку. Ресурси, отримані в результаті діяльності цих організацій, не розподіляються серед керівників, учасників та інших зацікавлених осіб. Саме громадянське суспільство іноді розглядають із погляду концепції «соціального капіталу», яка використовується в політичній науці для оцінки громадської активності населення, характеристики рушійних сил формування демократії. Такий підхід у багатьох дослідженнях дає підстави

говорити про тісний зв'язок між громадянським суспільством і демократією. Майбутнє будь-якої держави визначається тими життєвими і ціннісними установками, моделями діяльності, які домінують у масовій свідомості.

Концептуальне осмислення процесів, пов'язаних із соціально-культурною ідентичністю, є теоретико-методологічним підґрунтям розробки ефективних механізмів запобігання та вирішення соціальних конфліктів, а також проєктування результативних соціальних технологій. Живучи в суспільстві, людина освоює культуру, діє за допомогою неї, демонструє до неї своє ставлення. Різноманітність інтерпретацій стає можливою тому, що всі мови і мовні форми утримують у собі багатозначність.

Виникла складна ситуація, коли в просторі однієї конкретної культури одночасно почали функціонувати діаметрально протилежні ціннісні компоненти і координати. Кризовий стан гуманітарної сфери призвів до руйнування практично всіх колишніх традицій, що забезпечують збереження колективної пам'яті, зникнення якої завжди супроводжується вкрай негативними соціально-психологічними наслідками. Неприйняття спільного минулого доповнюється втратою віри в спільне майбутнє. У ситуації духовної кризи не тільки в окремого суб'єкта, а й у цілих соціальних груп виникає відчуття переривчастості історії.

Однак такий підхід зазнав серйозної критики, оскільки більше зосереджується на питаннях «сили громадянського суспільства», а не на «структурі громадянського суспільства» і специфіці діяльності конкретних асоціацій. Водночас зазначається, що самі асоціації громадянського суспільства далекі від досконалості і можуть мати негативний потенціал. Існують громадські організації, які насаджують соціальну сегрегацію, сприяють нецивілізованим відносинам, націоналізму, расизму.

Ідеалістичні уявлення про те, що організації громадянського суспільства є головним джерелом, розповсюджувачем гласності проблеми бідних, допомагають знедоленим, не відповідають практичним результатам діяльності «третього сектору», співвідношенню обсягів матеріальної допомоги і ступеня громадської активності. Хоча треба визнати, що некомерційні організації, які дають притулок бездомним або організовують матеріальну допомогу людям у своїх країнах і в бідних державах за кордоном, у конкретних випадках можуть принести певне полегшення.

Громадянське суспільство сучасності дуже часто пов'язують із процесами демократичного розвитку, особливо в країнах Східної та Центральної Європи. Цей зв'язок між організаціями громадянського суспільства та його інститутами бачать у різноманітному внеску в публічне управління суспільством, а також у різноманітності розуміння демократії та множинності оцінок політичного контексту. Так само розглядається роль громадянського суспільства в процесах трансформації автократичної влади в демократичну систему публічного управління.

Водночас робиться спроба дати ще одне пояснення відсутності одностайності академічного визначення «громадянського суспільства». Конкретний внесок громадянського суспільства в процес демократизації залежить від історичного контексту, в якому здійснюється взаємодія організацій

громадянського суспільства з інститутами влади. На підставі цього робиться висновок про те, що через мінливу структуру і функції громадянського суспільства в процесі демократичних перетворень не можна уявити єдиний, універсальний, ідеальний тип громадянського суспільства.

Громадянське суспільство має силу, але за його розвитку завжди будуть з'являтися больові точки щодо конкретних інтересів, що цілком можливо при множинності інтересів, характерних для ліберальних демократій. У період «зміцнення демократії» громадянське суспільство може виступати як «школа демократії» для формування і встановлення демократичних цінностей і накопичення соціального капіталу. За збереження консенсусу в середовищі громадянського суспільства буде проходити процес диференціації конкретних питань і концепцій.

Громадянське суспільство допомагає розвивати демократичну державу, засновану на верховенстві закону. Крім залучення представників еліт для забезпечення функціонування держави і формування державної політики, громадянське суспільство може взяти на себе завдання допомоги державі, особливо у гуманітарній сфері. На цьому етапі воно виступає як «рефлексивне громадянське суспільство», яке має формувати громадську думку, зберігаючи критичне ставлення до держави і критикуючи деякі події, щоб у разі конфлікту з демократично прийнятими рішеннями держави стати на її бік.

Таке ставлення до нього зберігається і зараз, навіть лідери дисидентських рухів у східноєвропейських країнах змушені визнати, що у Східній Європі ідея громадянського суспільства зберігає сильний ідеалістичний напрям і часто жорстку дихотомію між громадянським суспільством і державою. Ці погляди витікають із подій минулого, і цілком можливо, що можуть виникнути серйозні труднощі за подальшого нав'язування західної моделі громадянського суспільства в країнах Сходу, де переважає інше розуміння концепції.

Існує й думка, що саме інститути громадянського суспільства в Україні (громадські організації, неурядові, некомерційні організації та інші види об'єднань громадян) створили найбільш важливі елементи структурованого громадянського суспільства в Україні. Водночас необхідно розуміти, що діяльність організацій громадянського суспільства в країнах ЄС і в Україні здійснюється в конкретній економічній, соціальній, духовній і політичній сферах, що визначає їх форми роботи, характер діяльності, організаційну структуру.

Діючи у гуманітарній сфері, організації громадянського суспільства прагнуть до забезпечення свободи слова, віросповідання, гарантії самостійності та незалежності творчих, наукових та інших об'єднань. Усупереч поширеній думці про те, що вони мають бути поза політикою, громадянське суспільство своєю діяльністю впливає на формування всіх політичних рішень, прийнятих владою, домагаючись верховенства закону.

Визначення терміна «громадянське суспільство» в Євросоюзі тісно пов'язують із конкретними історичними подіями в окремих частинах суспільства, через що вважають за можливе визначити його лише в загальних рисах як «суспільство, яке охоплює демократію». Для Євросоюзу громадянське

суспільство охоплює всі види соціальної діяльності окремих осіб або груп, що не ініціюються державою і не працюють під її керівництвом. Безпека соціальних груп, суспільства, держави на кожному етапі розвитку є одним із пріоритетних завдань.

Рішення держави має бути обумовлено системним уявленням про кількість і характер загроз, існуючих і перспективних засобів та механізмів їх нейтралізації, а також суб'єктів, що реалізують цілеспрямовану діяльність, скеровану на реалізацію політики гарантування безпеки. Національна безпека, яка є інтегральним поняттям, передбачає різні напрями реалізації політики забезпечення захищеності. Виділення громадської безпеки для предметного і всебічного дослідження обумовлюється різними деструктивними проявами в суспільно-політичних відносинах останніх років.

Наукові підходи до визначення поняття громадської безпеки досить різні, цей термін часто вживається як у засобах масової інформації та повсякденній мові, так і в спеціальній літературі та нормативних актах. У політичній енциклопедії безпека – це стан надійної захищеності життєво важливих інтересів і корінних основ існування особистості, суспільства і держави, а також сві тової спільноти від внутрішніх і зовнішніх загроз.

У різних джерелах можна зустріти неоднакові підходи до поняття безпеки. Вона розкривається як відсутність загроз, стан гомеостазису соціуму, захищеність національних інтересів, збереження цінностей, духовно-моральних орієнтирів, задання базових параметрів функціонування суспільства, відтворення способу життя країни, комплексна діяльність держави і суспільства з виявлення, попередження, послаблення, усунення та відображення небезпек та загроз. Поняття «безпека» також трактується як стан захищеності життєво важливих інтересів особистості та держави від внутрішніх і зовнішніх загроз.

До життєво важливих інтересів відноситься сукупність потреб, задоволення яких надійно забезпечує існування та можливості прогресивного розвитку особистості, суспільства та держави. Особливість підходу до поняття безпеки полягає в тому, що національні інтереси як цінність, що захищається гарантуванням безпеки, вимагають також концептуального оформлення. У цьому контексті об'єктом критики є визнання високої динамічності системи гарантування безпеки, постійного формування нових загроз.

Визначення таких підходів у порівняльному аспекті дозволяє зробити висновок, що тільки аксіологічний підхід дає змогу найповніше розкрити різноманітні сторони поняття громадської безпеки, виявити критерії оцінки рівня виникаючих загроз і оцінки ефективності гарантування безпеки. Постійний баланс публічних механізмів управління суспільством між безпекою життя і здоров'я людини зараз набуває нового трактування.

Завдяки довгим теоретичним і практичним дослідженням склалося збалансоване уявлення про таке співвідношення: інтереси особистості мають бути первинними під час розробки політики гарантування безпеки суспільства, з урахуванням пріоритетів суспільного розвитку, а інтереси розвитку суспільства мають бути основою здійснення державного управління. Однак на практиці реалізація такої теоретичної конструкції співвідношення інтересів суб'єктів

заради забезпечення захищеності суспільства виправдовується втручанням держави в свободу особистості, тому лише на основі суспільно-владної взаємодії можливо запропонувати ефективну модель забезпечення громадської безпеки в контексті національних інтересів України (рис. 1).

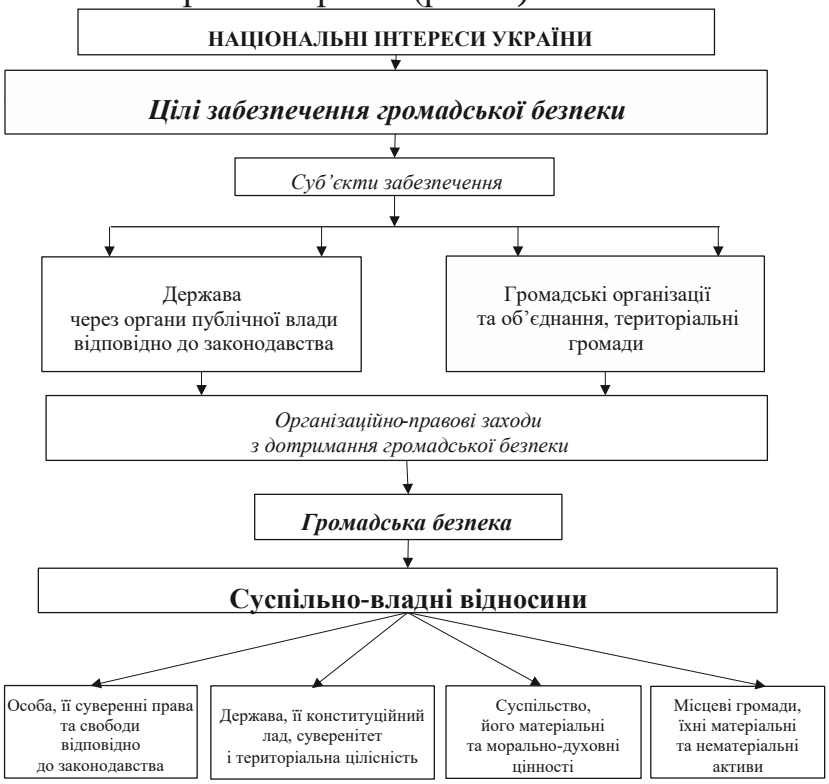

Рис. 1. Схема суспільно-владної взаємодії в забезпеченні громадської безпеки в контексті національних інтересів України

Підвищення ефективності системи публічного управління вимагає пошуку найкращих організаційних форм, методів, технологій відповідно до встановлених критеріїв оцінки результатів.

Ними можуть бути критерії раціональної організації системи та її складових елементів, управлінської праці та самого процесу управління, рівень управлінської кваліфікації керівних кадрів. У контексті цієї проблематики існує низка питань, які викличуть величезну кількість проблем, якщо не будуть вчасно розглянуті та вирішені.

Громадські організації, що утворювалися через незадоволеність населення неспроможністю влади досягти позитивних змін у галузі, стали посередницькими структурами між населенням і владними органами. Вони мають забезпечувати поінформованість суспільства, контроль громадськості, доступ до оперативного моніторингу ситуації. Громадська активність охоплює широкий спектр дій: участь у виборах, участь у професійних асоціаціях і самоврядуванні; вона передбачає об'єднання в неформальні спілки, а також збори у власних і суспільних інтересах.

Цей факт покращує якість публічної політики. Із урахуванням цієї проблеми діюча політика інтеграції має вдосконалити правове і фінансове регулювання, щоб сприяти інституційній ємності товариств, якісній участі громадських

-
організацій у прийнятті рішень, зміцнюючи їх як соціальних партнерів, а також заохочувати делегування державних повноважень у сферах, де це припустимо і можливо, особливо в питаннях громадянської освіти. Поряд із недержавними організаціями громадську активність характеризує також розвиток нових форм участі (територіальні громади, форуми громадян, неформальні об'єднання, використання соціальних медіа). Часто вони пропонують оригінальний підхід до вирішення соціальних і політичних проблем.

Отже, політика інтеграції має не тільки заохочувати традиційну громадську участь, а й зміцнювати її нові форми, а демократія не може повноцінно функціонувати без незалежних і якісних засобів масової інформації. Засадами спільної роботи стали спільна мета, участь у прийнятті рішень, спільна відповідальність, а також контроль із боку представників населення. Одночасно із цим важливим фактором демократизації трансформаційного суспільства є реформа системи публічного управління всіх рівнів, розвиток відповідних інститутів.

Процеси розвитку мережі неурядових організацій, сфер і масштабів їх діяльності, удосконалення системи публічного управління в гуманітарній сфері відбуваються паралельно і мають взаємний вплив. Громадські організації є елементами «третього сектору», який визначається як незалежна від держави і ринку сфера. Вони працюють за принципом неприбутковості, тобто метою їх діяльності є сприяння і захист інтересів та потреб громадян. Загалом основу життєво важливих інтересів становить сукупність матеріальних і духовних потреб, задоволення яких надійно забезпечує існування і можливості прогресивного розвитку громадян, суспільства і держави.

Потреби людини можна визначити як вираження насущних потреб організму, об'єктивно важливих для її самозбереження і відтворення, або як стан базової незадоволеності, пов'язаної з умовами існування. Необхідність задоволення матеріальних і духовних потреб людини обумовлює її взаємодію з навколишнім середовищем, формує орієнтацію активності і в такий спосіб визначає напрямок і темпи розвитку, створює можливості для самоідентифікації та подальшого формування особистості. Той самий механізм можна поширити на суспільство, державу та їх інститути. Тому усвідомлення своїх потреб, орієнтація на їх задоволення є стимулом для еволюції людини, соціуму та його структурних елементів.

Необхідно враховувати те, що самі потреби є індиферентними, байдужими до суспільного середовища. Водночас задоволення їх без взаємодії із соціальним середовищем неможливе. Усвідомлення кожним суб'єктом соціуму своєї залежності від соціального середовища в процесі своєї життєдіяльності складає основу для створення механізму задоволення потреб, визначення місця кожного суб'єкта в цій системі та формування інтересу для участі в громадській, мистецькій, господарській діяльності.

Різниця між потребами та інтересами полягає в тому, що потреби безпосередньо орієнтовані на матеріальні засоби їх задоволення, що є їхнім об'єктом, інтереси ж кожного суб'єкта спрямовані на діяльність і відносини з іншими суб'єктами, які б сприяли задоволенню потреб цього суб'єкта. Часте

звернення до такої практики реалізації співвідношення інтересів усе більше виправдовує обмеження прав і свобод особистості, які розглядаються крізь призму загальнолюдських цінностей і публічних інтересів.

Головною метою гарантування безпеки та обмежень прав є захист основних цінностей у суспільстві, до яких відносяться життя, свобода, гідність, справедливість. Стає очевидним, що головним завданням правового обмеження є спонукання громадян до раціонального соціально корисного поводження. Але це одночасно сприяє стримуванню соціально негативної поведінки. Так визначається специфіка державного обмеження прав і свобод громадян, яка полягає в попередженні виникнення протиставлення їх у межах суспільно-політичного процесу.

Проблема забезпечення громадської безпеки в єдності та взаємозв'язку з вимушеним і тимчасовим обмеженням в правах і свободах людини є найбільш актуальною для розробки адекватних способів її подолання шляхом наукового осмислення. Це вимагає перегляду розстановки пріоритетів державного регулювання безпеки з урахуванням розумних заходів обмеження прав і свобод особистості в межах реалізації політики забезпечення громадської безпеки.

Сучасна система безпеки України недосконала хоча б тому, що, діючи в інтересах режиму, вона приділяє пильну увагу забезпеченню державної, національної безпеки і швидко погоджується з важливістю прийняття особливих заходів для захисту звичайних людей від загрози їхній безпеці, ніж робить це комплексно і послідовно. Водночас перехід країни на «рейки» сталого розвитку вимагає ретельного аналізу і прогнозу не тільки змін характеру загроз і чинників безпеки, але і заходів, які стосуються самої людини або гуманітарного виміру безпеки. Саме людський капітал, боротьба за нього, особливо за здатність нації до інновацій, сьогодні визначає темпи розвитку країн сучасного світу.

Іншим поширеним підходом до визначення поняття безпеки стало виділення саме національної безпеки як системи гарантування захищеності особистості, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз. В Україні утвердилося таке розуміння проблем безпеки суспільства, за якого все коло питань, пов'язаних із цими процесами, концентрується в понятті «національна безпека». За подібного підходу воно прирівнюється до поняття «національні інтереси», тому що в основі їх забезпечення лежить тільки необхідність захисту національних інтересів від підступності зовнішніх агресорів.

У нашій багатонаціональній країні поняття «національна безпека» використовували помилково, вважаючи, що мова йде про безпеку не окремої нації, а всієї країни. Однак воно не є досить однозначним і коректним, адже держава є лише одним із елементів суспільства, хоча і дуже важливим. До того ж існує поняття «державна безпека». Незважаючи на об'єктивну затребуваність спроби відображення ієрархії понять видових напрямків безпеки, вона є недостатньо обґрунтованим хаотичним розміщенням видів національної безпеки в підпорядкуванні державної і громадської безпеки.

Зараз за такого підходу дослідники не пропонують єдиної системи критеріїв виділення політичної та інформаційної безпеки безпосередньо як підлеглих державної. Також критики не вважають доцільним виділення соціальної,

екологічної та економічної безпеки, які відносяться до понять громадської безпеки без єдиної прийнятої системи критеріїв. Однак така схема дає можливість розкрити і підтвердити виняткове значення та потенціал поняття громадської безпеки. Визнання за ним значного поля для дослідження пізніше створило умови для розвитку наукової дискусії з питання співвідношення соціальної та громадської безпеки.

Кожна з позицій обґрунтовує первинність одного з цих понять щодо іншого. Тому позиція вчених, які дотримуються думки про первинність громадської безпеки в ієрархії підвидів національної безпеки, видається більш справедливою. Так чи інакше, галузеві напрями забезпечення національної безпеки мають підлеглий до неї характер. Але відповідний підхід має низку недоліків, головним із яких можна назвати введення в Україні практики зрівнювання всіх складових елементів системи національної безпеки за збереження їх смислової ієрархічності. Із моменту свого оформлення підхід постійно піддається критиці. Можна погодитися з тим, що неможливо подолати існуючу різницю між її елементами, яка полягає в їх знащущості, в межах усієї системи.

Гарантування безпеки громадянина України та всього її населення є конституційним обов'язком держави, всіх гілок влади. Серед причин, що викликали загострення проблеми безпеки людини в Україні, можна назвати істотні, глибокі і незворотні перетворення суспільства, економічної та політичної систем. Гарантування безпеки людини в сучасному світі підкоряється і неоднозначним світовим тенденціям, які є джерелами загроз. Серед таких процесів можна виділити глобалізацію та весь спектр супутніх їй явищ, таких як остаточне оформлення міжнародної мережі тероризму, глобальна неконтрольована міграція. На сучасному етапі розвитку держава визнає, що людина, її гідність, невіддільні права і свободи являють собою вищу цінність.

У зв'язку із цим ускладнення та збільшення загроз особистості та суспільству створює потребу детальної наукової розробки сутності громадської безпеки в нових умовах. Найбільш близьким їй є поняття громадського порядку. Останнє визначається як система суспільних відносин, закріплена нормами права, моралі та правилами суспільного життя, що визначає права та обов'язки учасників цих відносин, покликана забезпечити життя, недоторканність, честь, гідність та інші права громадян, охорону державного і громадського майна, спокій у громадських місцях, підтримання необхідних умов для нормального функціонування підприємств, організацій і посадових осіб.

Діяльність, спрямована на охорону громадського порядку, є важливою частиною забезпечення громадської безпеки. Насамперед це пояснюється підпорядкованістю захисту норм організаціям соціального буття, котрі представляють умови і чинники громадської безпеки. Громадські безпека і порядок взаємопов'язані між собою, але не можуть ототожнюватися, тому що мають певну самостійність. Відмінності між цими поняттями довго пов'язували з різними способами забезпечення їх захищеності. Так, здається, що громадський порядок досягається в результаті упорядкування суспільних відносин за допомогою всіх форм правового регулювання, в той час як громадська безпека – більш широке поняття і містить у собі поєднання міжгалузевих норм, різних

-
методів і рівнів. Однак у межах розроблених підходів у сфері публічного управління передбачається, що без громадського порядку неможлива громадська безпека, водночас забезпечення громадського порядку неможливо без системоутворюючої ролі громадської безпеки. У сучасному напрямі національної безпеки важливими стратегічними цілями забезпечення громадської безпеки поряд із іншими є захист основ конституційного ладу держави, основних прав і свобод людини і громадянина, незалежність і територіальна цілісність країни, а також збереження громадянського миру, політичної та соціальної стабільності в суспільстві. Під громадською безпекою розуміється стан захищеності людини і громадянина, матеріальних і духовних цінностей суспільства від злочинних та інших протиправних зазіхань, соціальних і міжнаціональних конфліктів, а також від надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру.

Однак деякі визначення характеризують її як невіддільну частину національної безпеки, що охоплює ті суспільні відносини, які пов'язані із запобіганням або усуненням загрози життю і здоров'ю людей та їхньому майну. Вона органічно пов'язана з особистою безпекою громадян та громадським порядком. Зараз Україна виходить із необхідності постійного вдосконалення правоохоронних заходів, спрямованих на виявлення, попередження, припинення та розкриття актів тероризму, екстремізму, інших злочинних посягань на права і свободи людини і громадянина, власність, громадський порядок і громадську безпеку, конституційний лад України.

Пріоритетом для держави вважається захист життя, здоров'я, конституційних прав і свобод людини і громадянина. Однак тут ідеться не про мету в сенсі суб'єктивного її подання, яка існує в кожного індивіда окремо і навіть може бути багато в чому різною, а про об'єктивну тенденцію зусиль, яка і є реальним елементом спільності, що утворює основу для співпраці. Об'єднуючи, інтегруючи думки особистостей, кожна суб'єктна група набуває свій, властивий тільки їй реєстр потреб та інтересів. Тому з усталеними поглядами найважливішим якісним критерієм національної безпеки є національні інтереси, які виступають в суспільстві як інтегративні за своїм характером і відображають вищі інтереси всієї суспільно-економічної формації.

Недостатня розробленість нормативних формулювань і чітких визначень суспільної безпеки накладає значні обмеження на розробку ефективних механізмів у сфері питань, які охоплюються уявленням про межі та умови гарантування громадської безпеки. Окремого розгляду потребує питання існування такого стану, за якого досягається абсолютна безпека. У багатьох розробках спостерігається прагнення саме до такого визначення поняття суспільної безпеки, де ідеальним станом вважається абсолютна безпека особистості, суспільства і держави. У практичному ж розумінні треба говорити про прагнення досягти балансу між загрозами безпеці та ефективністю обраних форм і способів, політичних механізмів гарантування.

Даючи визначення громадської безпеки, яке б враховувало необхідні вимоги і відповідало загальній теорії безпеки, доцільно і закономірно скористатися досвідом оформлення цього поняття. Узявши за основу

нормативне визначення безпеки, під громадською можна розуміти стан захищеності інтересів і цінностей суспільства, але таке формулювання не є бездоганним. Виникають перешкоди в охопленні всього спектра реалізованих інтересів особистості, суспільства і держави, а також необхідність введення поняття пріоритетності, ранжування тих чи інших інтересів, цінностей особистості, суспільства і держави, захищеність яких може бути критерієм для оформлення остаточного поняття стану забезпечення громадської безпеки.

Отже, опираючись на всебічну оцінку досвіду у формулюванні нормативного визначення громадської безпеки, пропонується таке визначення: громадська безпека – це якісний стан соціально-політичної системи, що забезпечує захищеність прав і свобод людини, суспільства і держави в політико-правовій, культурно-духовної та соціальній сфері. Водночас політичні механізми реалізації та регулювання стану громадської безпеки вимагають співпраці інститутів держави і громадянського суспільства, спрямованого на забезпечення безпеки життя, здоров'я і благополуччя громадян, захист їх від можливих викликів і загроз, зміцнення соціально-політичної стабільності. Пропоноване визначення вирішує на сучасному етапі недоліки існуючих і більш чітко визначає коло завдань, забезпечення яких має охоплювати громадська безпека.

3. Зовнішньополітичні виклики та глобалізаційні фактори впливу на громадянське суспільство в контексті національної безпеки

Сьогоднішня світова система стає все більш взаємозалежною, набуває безліч нових точок залежності, але водночас продукує багато нових ризиків і викликів, які національні держави, в тому числі Україна, змушені долати. Глобалізація породжує відгуки в соціальних інститутах, наслідком чого стає рефлексія над ідентичністю, етнічні та конфесійні аспекти якої актуалізуються, стаючи фундаментом життя національних держав, які не можуть дати іншу відповідь в ускладненні цих процесів.

«Дійові особи» глобальної сцени взаємодіють із державними та міжнародними організаціями і можуть грати свою роль в організації глобального політичного управління, створенні єдиного публічного простору в межах загальнолюдських цінностей. На транснаціональному рівні громадянські структури настільки ж різнорідні, гетерогенні та конфліктогенні, як і їх контрагенти на національному рівні. Об'єднанню перешкоджає сила етнічної ідентичності, що створює нормативні межі для будь-якої діяльності суб'єктів, в тому числі й зовнішньополітичних.

Незважаючи на надскладні процеси, що відбуваються у світовому просторі, глобалізація ще не породила такого об'єднання, яке могло б хоч якось конкурувати з національною державою чи виконувати її функції. Міжнародне співтовариство частково компенсує недоліки політичного та іншого культурного національного управління, проте воно не може замінити його за цілою низкою причин. Однак своїми процесами (передусім економічними) глобалізація актуалізувала розмивання кордонів національної держави, що створило

проблему критеріїв відкритості та закритості національної держави і національної культури.

Україна також схильна до ризиків, які продукуються процесами глобалізації, котрі посилюються внутрішніми викликами і бар'єрами для побудови громадянського суспільства в державі. В українському варіанті можна спостерігати дві протилежні та багато в чому взаємовиключні тенденції. Із одного боку, владні структури останнім часом істотно посилюють внутрішній контроль за політичним і неполітичним життям суспільства, реставрують вертикаль. Із іншого боку, вони реалізують вимоги часу і головний тренд сучасного світу – вихід громадянського суспільства за межі контролю публічного управління, інтеграцію з іншими країнами, що передбачає ослаблення державного тиску на громадянське суспільство.

Посилення цієї тенденції має скорочувати монополію держави на волевиявлення суспільства на міжнародній арені. Суспільство повільно починає представляти себе і заявляє про те, що в деяких питаннях не потребує посередників у зовнішній комунікації. Ця тенденція настільки сильна, що змушує політиків розвинених демократичних країн вибудовувати діалог із урахуванням інтересів неурядових громадських організацій. У зв'язку із цим доречно вважати, що якщо громадські корпорації або цивільні асоціації є скоріше видимими, ніж реально діючими, то така держава позбавляється істотного механізму соціальної регуляції, в такому суспільстві значно знижується ефективність прийняття політичних рішень, збільшується дезінтеграція, розширюється сфера неконтрольованих політичних рішень, які приймаються поза публічною дискусією.

Глобалізація не є простим підсумовуванням політичних практик до планетарного масштабу. Вона деформує роль держави і породжує відповідні зміни в суспільній свідомості. У межах теорії антиглобалізму, яка визначає глобалізацію як процес встановлення світового панування певної групи країн, виклики, на які змушена відповідати Україна, зводяться до боротьби держав за сфери впливу і небезпеки периферизації України та перетворення її на сировинний додаток до провідних світових держав. Залежно від того, якими будуть тренди і траєкторії розвитку глобалізаційних процесів, Україна матиме різні можливості підійти до них, різні способи використання людського і соціального капіталу. Вона може знайти свою нішу в секторі споживчої економіки або консолідуватися з міжнародною спільнотою в будь-яких секторах міжнародної політики.

Однак у будь-якому разі в українській суспільній свідомості виникне необхідність формування набору загальноприйнятих міжнародних цінностей, стандартів, на основі яких складаються і правила соціальної взаємодії. Розвиток глобального громадянського суспільства – це процес, необхідний і дуже важливий для всієї світової спільноти, а ризики, які він сьогодні свідомо чи несвідомо продукує, вже виходять за межі національних. Тому механізми їх контролю і стримування мають бути ширшими за національну державу. Про яку сферу б не йшлося (економічну, соціально-політичну, гуманітарну), необхідна

коректна робота інститутів громадянського суспільства наднаціонального масштабу.

Необхідно знову повертатися до того, що інститути громадянського суспільства мають мати реальну силу, бути незалежними від тотального державного контролю. Незалежність не передбачає конфронтацію, але є станом рівноправного партнерства. Проблемою є правове упорядкування відносин із громадянським суспільством. Партнерська модель взаємодії сьогодні не до снаги українському громадянському суспільству через його фінансову та інших видів залежність від влади. Нерозвинене громадянське суспільство змушує Україну делегувати свої суверенні повноваження наднаціональним організаціям без зворотного зв'язку, контролю та способу якось вплинути на результат їхніх рішень.

Отже, під час вступу в різні міжнародні організації та делегування частини повноважень наднаціональним органам важливо зберегти незалежність суверенної держави. Можна виділити все більше нових видів наднаціональних ризиків і викликів, на які доводиться відповідати силам міжнародної спільноти. Насамперед вони витікають зі складнощів визначення сучасною людиною питань ідентичності: етнічної, конфесійної, національної. Це питання на сьогодні є дуже гострим. Трансформація індивідуальної ідентичності відразу ж ставить питання про кореляцію змін між цивільною ідентичністю індивіда і культурно-цивілізаційною ідентичністю національної держави. Між ними виникає неминучий конфлікт, індивідуальна ідентичність перестає відображати суспільну, вибір шляху відмови від побудови громадянського суспільства, реально діючого, а не імітаційного, може в далекій перспективі дорого обійтися Україні. Водночас потрібно враховувати те, що глобалізація – це не одноразова зміна, а постійний процес руху держав, за якого можна як набувати міжнародного значення, так і втрачати його. Можна сказати, що без сильного та незалежного громадянського суспільства, яке продукує соціальний капітал, Україна не зможе зберігати темп цього глобального руху і в найближчому майбутньому не зможе вийти на високий рівень гуманітарного розвитку. Це означає, що навіть при найбільш стабільному внутрішньому стані вона приречена на перманентне відставання, що є дуже ризикованим фактором. У зв'язку із цим політичним інститутам і структурам України, які володіють реальною владою, необхідно виробити звичку постійно культивувати громадянську ідентичність і активність суб'єктів політичного процесу. Її потрібно профілактично підтримувати, вона потребує постійного догляду не менше, ніж індустріальна, технічна або інфраструктурна. Громадянське суспільство здатне не тільки калькулювати внутрішні ризики і правові провали суспільства. Воно також може обчислювати і прогнозувати зовнішні ризики та виклики і завчасно готувати адекватну відповідь на них.

В Україні завдання подолання зовнішніх політичних, економічних, геополітичних, інформаційних транскордонних ризиків ускладнюється внутрішніми політичними викликами, проблемами становлення громадянської ідентичності та процесами національних настроїв. Їх подолання є тривалою роботою, спрямованою на зміну звички передавати себе в управління, небажання

і страх брати участь у політичному житті країни. І навпаки, діяльність, спрямована на виховування відповідальності за власне життя, реалізацію своїх цивільних прав і свобод, набуття стійкої ідентичності, створить можливість виходу на міжнародний рівень громадської активності.

Знайти адекватні відповіді на глобальні виклики можливо тільки об'єднаними міжнародними зусиллями, приєднатися до яких Україна ще не готова. І рівень соціальної, політичної, економічної, гуманітарної та інших видів безпеки України безпосередньо залежить від того, наскільки конкурентоспроможною соціально-гуманітарна система України буде в боротьбі цивілізованих країн і культур. Чим краще українські громадяни мобілізуються для подолання глобальних викликів та інтенсифікації територіальних зв'язків, тим більш вагомий ефект від спільних дій буде відчувати Україна.

Однак не потрібно забувати про те, що глобальне управління може мати не тільки позитивні, але і негативні наслідки, а позбавлена зовнішнього контролю громадська активність може бути руйнівною силою і використовуватися з політичною метою. У зв'язку з розглядом внутрішніх і зовнішніх викликів, що перешкоджають побудові громадянського суспільства в Україні і одночасно є факторами його інтенсифікації, існує потреба окреслити ті перспективи, які можуть очікувати Україну на цьому шляху, і запропонувати найкращі варіанти розвитку.

Досить велика кількість громадян усе краще усвідомлює, що подальша консервація так званого перехідного стану стає пасткою для країни, тому що може стабілізувати політичний і економічний регрес. Небезпека полягає не тільки в зовнішній загрозі, хоча її також не треба скидати з рахунку, оскільки вона виходить із самої соціальної системи України.

Сучасні виклики дуже серйозні, вони вимагають ефективних заходів консолідації громадянського суспільства, розвитку здатності різних частин суспільства домовлятися про спільні дії. Це може призвести лише до нової хвилі демодернізації – остаточного обвалення промислового контуру країни з остаточною стабілізацією експортно-сировинної моделі економіки. Розумною відповіддю на всі сучасні внутрішні та зовнішні виклики є узгодження діяльності з реформування соціально-політичних інститутів, виявлення інтересів домінуючих соціальних груп і їх облік у плануванні реформ.

Важливо займатися постійним позитивним стимулюванням громадян до активної участі в роботі владних структур, для чого необхідно шукати позитивні підкріплення цієї активності і широко висвітлювати їх у засобах масової інформації. Існує переконання, що чим ширшим і відкритішим стане діалог публічної влади з громадянами України, тим менш монолітною буде установка українців на прийняття владою патерналістських рішень. Сьогодні ж і без того майже непохитна позиція ще більше зміцнюється, «цементується» владою.

Проблема становлення громадянського суспільства в Україні лежить не в сфері технологій. Із цього погляду українці досить грамотні та креативні, а технології можна ефективно розробити і застосувати саме для українського суспільства. Проблема лежить у межах свідомості, де тривалий час формувалося і міцніло переконання, що будь-які суспільні блага має виробляти і розподіляти

саме держава, що вона одна може встановлювати і підтримувати порядок у суспільстві.

Українським громадянам потрібно наполегливо пояснювати те, що саме вони і створюють ці суспільні блага, мають право і цілком здатні вирішувати переважну більшість питань, що стосуються їх власного життя, не звертаючись до допомоги держави. До того ж громадяни мають почати розуміти, що органи публічної влади, беручись за вирішення їх проблем, часто, на превеликий жаль, вирішують їх набагато гірше, ніж це могли зробити самі громадяни разом із іншими, тому що вони зацікавлені в кінцевому результаті.

Це парадоксальне нерозуміння власних можливостей і компетенцій разом зі страхом проявляти ініціативу будь-якого виду не дають розвинутися тій громадській активності, неполітичній, що стосується власного побуту, кредитів, взаємного страхування та інших, яка згодом здатна подолати певний критичний, кількісний і якісний бар'єр та почати ефективно впливати на українську внутрішню і зовнішню політику. Саме такий клімат громадської активності сприяв би ефективному і оптимально швидкому вирішенню переважної більшості тих проблем, у яких пов'язло неефективне і корумповане чиновництво.

Держава має сприяти впровадженню політики міжкультурного діалогу, заснованої на демократичних засадах, як ефективного елемента соціокультурного й етнокультурного розвитку суспільства, що сприяє підвищенню в суспільстві рівня міжкультурної, міжрелігійної та міжетнічної толерантності. Запровадження відповідних політичних підходів сприяє формуванню національної єдності, спроможності суспільства забезпечити добробут своїх членів, мінімізувати нерівність та уникнути поляризації їх життєвого устрою.

Перспективи побудови громадянського суспільства в Україні безпосередньо пов'язані з тією траєкторією політичного розвитку, якою буде рухатися Україна в найближчій і більш віддаленій перспективі. Таке переконання будується на тому, що ця траєкторія обирається країною не кожного дня, а в деякі певні періоди розвитку, коли формальні та неформальні правила перетинаються, а запасу соціального капіталу вистачає для того, щоб переукласти соціальний контракт. Це дуже складний шлях громадської активності, коли втрачається спокій приватного життя, з'являється необхідність постійно реалізовувати себе як в економічній, так і в політичній сфері. Це вибір ліберально-демократичного горизонтального контракту, за якого держава знімає з себе відповідальність за забезпечення громадян роботою та іншими благами, залишаючи тільки мінімум у вигляді допомоги по безробіттю та невеликої пенсії.

У міжнародних відносинах нація постає консолідованим суб'єктом, який має чітко усвідомлювати свої інтереси, формувати власну стратегію, вчасно та безпомилково приймати державницькі рішення, зберігати послідовність і спадкоємність зовнішньополітичного курсу незалежно від зміни внутрішньополітичної кон'юнктури. Такий високий рівень узгодженості та координованості досягається на основі складних форм національного усвідомлення, якими традиційно характеризується державно-політична еліта

розвинених країн завдяки розумінню і підтримці національних цілей більшістю населення.

Таких людей в Україні, на відміну від Європи, дуже багато. Вони, отримавши свободу, відчувають себе «кинутими», ображаються на державу за відмову їм у тому забезпеченні, на яке вони в будь-якому разі мають право. Такий варіант відкидають тільки ті українці, які точно знають, як самоорганізовуватися, як будувати власний бізнес і самостійно вирішувати власні проблеми, які хочуть тільки одного – щоб держава їм не заважала та не вводила свої політичні та економічні обмеження в їхнє життя.

Українці, залежно від їхньої громадянської та економічної зрілості, соціального статусу, майнового статку, вікових особливостей, рівня освіти та інших факторів, будуть обирати різні шляхи розвитку України. Розвиток громадянського суспільства можливий у реальності тільки в тому разі, якщо більшість українців будуть потребувати політичні права і свободи, не намагаючись одразу їх позбутися.

Вважається, що поділ влади і бізнесу в Україні – це не та проблема, яка не має вирішення. Однак для цього необхідно, щоб українське суспільство стало більш активним, цивільним. Існують реальні тенденції до того, щоб сформувати загальну систему цінностей та компромісну позицію, а також почати нав'язувати її владі та бізнесу. Ідеться про створення громадянської нації, оскільки саме створення національних цінностей є компромісною позицією між усіма груповими цінностями та інтересами.

Якщо громадяни віддають свої права і свободи, вони мають отримувати якісне рішення державою своїх проблем. Складність полягає в тому, що чиновництво категорично проти введення і виконання таких законів, які будуть регламентувати якість державних послуг. Таку позицію можна зрозуміти, але вона є провальною, адже будь-яка галузь істотно втрачає якість, коли починає регулюватися не споживачами послуг і не державою, а зсередини. Коли українці перестануть боятися державних чиновників, почнуть самостійно вирішувати свої проблеми і проявляти громадську активність, ця терпимість стане набагато меншою.

Сьогоднішнє українське суспільство можна представити кількома активними групами населення і безліччю пасивних. Активні соціальні групи, що володіють переговорною силою, можуть виступити представниками громадянського суспільства. Однак не дуже зрозуміло, яку саме модель соціальної справедливості вони зможуть реалізувати, тому що вона в них дуже різна. Питання в тому, чи можливе поєднання тих інтересів, які вони представляють, і наскільки сильно активні представники різних соціальних груп захочуть прийти до компромісу.

Проблема також у значній кількості великих пасивних соціальних груп, переговорна сила яких дуже низька або прагне до нуля. Треба зауважити, що інституційна теорія переговорною силою називає коефіцієнт, який множиться на політичну значимість цієї групи, її здатність впливати на процес переговорів. Тому навіть високий рівень невдоволення пасивних соціальних груп буде просто проігнорований. Через те перспективою розвитку громадянського суспільства

-
мають стати нарощення великими соціальними групами переговорної сили, внутрішня консолідація і узгодження своїх інтересів.

Дискусійним залишається питання про роль середнього класу в становленні українського громадянського суспільства та перспективи його розвитку. Пропозиція почекати, поки середній клас в Україні виросте і створить попит на демократію і громадянське суспільство, не є правильною, тому що самостійно середній клас в Україні вирости не зможе.

Здається, що соціальні мітинги середнього класу, в яких звучать ноти негативізму та відсутня будь-яка позитивна програма – це реакція на те, що в кризовій ситуації влада вважала за краще пожертвувати саме цим розростанням. Треба враховувати, що всі суб'єкти суспільних відносин можуть суперечити загальнонародним і державним інтересам, мати корисливі наміри та використовувати форми, методи діяльності, які дозволяють їм досягти потрібного результату. Однак їхні дії можуть торкатися життєво важливих інтересів суспільства, держави або інших суб'єктів суспільних відносин, загрожувати безпеці країни або окремого громадянина, тобто вони є суб'єктами загроз національній безпеці.

Оцінюючи таких суб'єктів як носіїв загроз у сучасних умовах, треба зважати на критерій відповідності їх діяльності встановленим правовим, громадським, адміністративним, господарським нормам і правилам. Найбільш конструктивне рішення для найактивніших представників середнього класу, яке найкраще виражає громадську активність – почати переговори з іншими соціальними групами (військовими, лікарями, бізнесменами, пенсіонерами тощо). Домовившись між собою, можна було б визначити, що саме вони хочуть від держави і якої влади потребують. Домовлятися потрібно не одноразово, а постійно, оскільки соціальний контракт – це те, що підкріплюється кожен день, коли узгоджуються правила, за якими живуть усі.

Те саме стосується громадянського суспільства, адже неправильно говорити, що воно має встановитися. Його треба формувати постійно, це не стільки результат процесу, скільки сам безперервний процес інституціоналізації та щоденного відтворення неформальних правил, які підкріплюють формальні. Середньому класу не вистачає інструментів впливу, однак помилково вважати, що влада сама буде віддавати їх йому, бо це означало б, що вона добровільно здає позиції, тоді як зараз ми спостерігаємо тільки зворотню тенденцію – наступ влади на позиції середнього класу.

Середній клас не вміє чинити опір обставинам. Ані політичного, ані економічного значення він не має, саме тому його проблема в Україні автоматично вирішена не буде, адже це просто не вигідно владі. Така постановка питання свідчить про серйозну інституціональну кризу влади, яка досить нервово реагує на деякі інциденти громадян, які насправді не несуть жодної реальної загрози правлячому режиму. Дуже важливо також розуміти, що громадянське суспільство – це не панацея вирішення всіх українських проблем, а лише альтернативний спосіб виробництва суспільних благ.

Проблема становлення громадянського суспільства в Україні не має однозначно позитивного рішення, кожен із можливих варіантів має свої переваги

-
і недоліки, відповідає на ті чи інші внутрішні та зовнішні виклики. Той мобілізаційний варіант розвитку українського суспільства, який часто звучить в уряді у вигляді пропозицій, не відповідає сьогоднішньому стану української економіки: він вдалий або тоді, коли ресурсів уже накопичено багато, або тоді, коли їх немає зовсім. Активне громадянське суспільство сприяє загальному розвитку держави і згуртуванню нації, участь у ньому збільшує соціальний капітал кожного свідомого громадянина.

Важливими є загальне розуміння історії, подій минулого і соціально-політичних процесів, їх інтерпретація. Таке розуміння формують як індивідуальні особливості, так і державна політика, освіта, соціально-гуманітарні фактори у суспільстві. Спільні гуманітарні цінності – це мова і культурний простір, довіра демократії, свобода та відповідальність громадянина, людська гідність, права людини, толерантність до відмінного, громадська активність, віра в можливості людини покращити соціум.

Політика національної ідентичності громадянського суспільства та інтеграції підкреслює принцип доповнення ідентичності, згідно з яким різні ідентичності не виключають, а збагачують одна одну. Активне громадянське суспільство сприяє загальному розвитку держави, участь у ньому розвиває соціальний капітал кожного громадянина. Громадянське суспільство сприяє згуртуванню нації на підставі як національних, так і демократичних цінностей. Громадська активність допомагає сформувати стійкий зв'язок між індивідом і державою, примножувати відповідальність людей за суспільство, в якому вони живуть.

Важливо налагодити зворотний зв'язок. Неможливо зробити це з усіма громадянами, досить врахувати політично активних, самоорганізованих та тих, хто представляє якусь значущу групу інтересів. Самі ж реформи потрібно диференціювати за ступенем відкритості: якщо зараз вони відбуваються майже без участі українських громадян, то в перспективі деякі з них необхідно виносити на публічне обговорення. Деякі реформи не можна проводити без зворотного зв'язку (зокрема соціальні), це вимагає свого політичного і громадянського рішення.

Громадянське суспільство здатне самостійно формувати суспільно-владні відносини, оголюючи проблеми, виносячи їх на широке публічне обговорення і пропонуючи рішення через з'ясування співвідношення прав і обов'язків. Оскільки громадянське суспільство в Україні не є розвиненим, сьогодні його функції розподілені між владою та бізнесом. Однак вони не виконують завдання створення соціального капіталу, тому необхідно формувати механізми передачі функцій громадським структурам, які зміцніють тільки тоді, коли почнуть реально працювати.

Потрібно створювати мікроклімат громадської активності, але для того, щоб утворені громадянські інституції не перерозподілялися в нові групи, їх треба організовувати не у вузькому форматі, а у вигляді широкої коаліції громадської активності, громадських рухів. які будуть певною профілактикою появи перерозподільних груп. Це обмін правами й інтересами, який сьогодні відсутній,

але вкрай важливий для об’єднання українського народу в громадянську націю та вироблення національних цінностей.

Значна частина політичної еліти не зацікавлена в створенні громадянського суспільства, оскільки бачить у ньому реальну загрозу для сформованих відносин влади і суспільства. Це призводить до того, що велика частина зусиль, спрямованих на побудову інститутів громадянського суспільства, має або формальний і декларативний, або декоративний характер, який потрібен для формування доброзичливої громадської думки. Єдиного вирішення проблеми соціальної справедливості не існує, через що розрізненим українським соціальним групам дуже складно домовлятися про шляхи взаємодії. Вони мають високий рівень претензій одна до одної та покладаються у вирішенні своїх проблем на владу, яка в результаті отримує велику силу і можливість діяти на свій розсуд. Недолік полягає в тому, що для існуючого стану української соціально-політичної системи ця неформальна схема ефективна, вона уособлює варіант альтернативного локального соціального контракту, який стійко працює в будь-якій ситуації. Зламати його буде дуже складно: необхідно створити конкуруючі, більш ефективні та надійні правила, з якими погодиться більшість українців, що будуть поступово вчитися користуватися новими правилами, закріплюючи їх і заохочуючи їх використання.

Коли люди почнуть переходити з неформальної схеми в формальну, поступово почне змінюватися соціальний контракт. Але неформальні правила все одно мають підтримувати конституційну норму, а не суперечити їй. Потрібно нарощувати горизонтальні зв’язки в різних суспільних сферах, адже вони можуть бути важелем, який згодом стане інструментом впливу громадянського суспільства на владу. На питання про реалізацію в політиці гуманітарних цінностей ніколи не вдавалося дати ствердну відповідь без жодних застережень.

На відміну від економічної, політична структура не може розширюватися до нескінченності. Серед усіх видів управління людьми і їх організації національна держава найменш пристосована до необмеженого росту, оскільки в її основі лежить справжня згода. Попит на ефективну гуманітарну політику нині справді великий як ніколи, однак сама можливість її реалізації залежить від урахування специфіки «політичного», особливо його негативних сторін, пов’язаних із поділом на «друзів» і «ворогів». Різноманітність загроз гуманітарній безпеці говорить про те, що рівень політизації відмінностей досяг безпрецедентних масштабів.

Отже, саме людське життя стало предметом політики. Це не є наслідком гуманізації політичних процесів, це означає, що рівень незахищеності людського життя підвищився. Державна гуманітарна політика функціонує як сила, постійно визначає політичну цінність кожного конкретного людського життя. Найбільш незахищеним є те, що позбавлене громадянського сенсу і представництва. Зараз проблема незахищеності особливо гостро стосується біженців, нелегальних економічних мігрантів, осіб без громадянства та мирних жителів, що опинилися в зонах збройних конфліктів, будь-кого, чиє життя за різних причин опинилося під загрозою.

-

Будь-яка держава та її представники з тих чи інших причин можуть обирати шлях «суверенних» рішень, тобто дій, легітимність яких базується тільки на праві надзвичайного стану. У тоталітарному суспільстві це стає нормою, тоді як для демократії є рідкісним винятком, завжди обмеженим у часі та просторі. Так, реакція демократичних держав у відповідь на насильство неурядових структур, особливо терористичних угруповань, може створювати особливі політичні простори, в яких значення не має ані національне, ані міжнародне гуманітарне право.

Індивіди та групи, що заперечують легітимність влади конкретної держави над підконтрольними їй спільнотою і територією збройним шляхом, втручаються в сферу суверенних повноважень держави. Форми національного суверенітету часто ґрунтуються на безлічі мікрополітичних просторів і процесів, які створюють і складають повсякденні практики влади і правління. Через це актуальними є проблеми гуманітарної безпеки і прав людини, які сконцентровано на «сірих зонах», де суверенна влада функціонує і відтворюється. На карті світу постійно виникають нові території, де надзвичайний стан локалізовано постійно.

Отже, сучасні наукові погляди одночасно транслюють крайню необхідність політики гуманітарної спрямованості в сучасному світі та фактично говорять про неможливість її реалізації, залишаючи мало простору для контраргументів. Через це гуманітарна складова в зовнішній політиці держави вимагає ретельного аналізу, який розкрив би причини її зародження, становлення, розвитку та напрямки трансформації.

Для усвідомлення гуманітарної складової в зовнішній політиці необхідно звернутися до витоків політичних процесів і відносин у житті суспільств. Насамперед треба зауважити, що будь-яка концептуалізація гуманітарної складової у зовнішній політиці не може не враховувати мирного характеру дипломатії як одного з основних засобів захисту національних інтересів у зовнішній сфері. Дипломатія протягом своєї історії на противагу війні була і продовжує бути гуманною практикою. Хоча в її основі лежить жорстка раціональність, це менш витратний за війну метод обстоювання власних інтересів в анархічному зовнішньому середовищі.

Через динамізм соціальної реальності, особливо в періоди трансформації суспільства, суб’єкт стає вимушеним змінювати спільноти, з якими він себе ототожнює, і ідентифікація набуває «естафетний» характер. Сучасна масова культура активно продукує кліше, за якими суб’єкт може ідентифікувати себе. Це супроводжується вивільненням деструктивного несвідомого, що сприяє подальшому поглибленню духовної кризи. У світі набуває поширення кризова свідомість, що йде проти розуму, центральне місце займає вже не пізнання, а існування, змінюється світовідчуття людей, їх культурні установки.

Цьому сприяють війни, регіональні конфлікти, блокові протистояння, що демонструють нездатність людей влаштувати своє життя за законами логіки й соціальної справедливості. Очевидно, що гуманітарна роль держави як морального суб’єкта у зовнішній сфері не вичерпується тільки сферою дипломатії. Дослідження найбільш ранніх форм людського співжиття

дозволяють розвинути погляд на гуманітарну діяльність як одну з функцій влади. Спочатку її адресатами були члени одного суспільства, але поступово під впливом різних факторів став розвиватися її зовнішній вимір. Очевидно, що в первинних формах політичної влади не тільки насильство є основою.

Гуманітарна складова у внутрішній, а пізніше і зовнішній політиці держав є проявом однієї з функцій політичної влади взагалі та державної зокрема. Спочатку це була «компенсаторна» функція, яка покривала витрати адаптації політичної спільноти до зовнішніх викликів (фізичного навколишнього середовища, середовища зовнішніх відносин з іншими соціумами). Отже, «гуманітарні» функції політичної влади належать до витоків її зародження, їх головне завдання полягає в підтримці соціальності, компенсації проявів дикості, заміні нелюдських практик адаптації до викликів навколишнього світу на більш гуманні, що відкрило шлях до більш складних форм соціальної організації.

Прагнення розширити межі людського співжиття призвело до поширення внутрішніх громадських механізмів підтримки соціальності на сферу зовнішніх контактів. Гуманітарна складова в політиці (спочатку внутрішній, потім зовнішній) виконувала насамперед компенсаторну функцію, яка дозволяла соціуму відновитися, пережити негативні наслідки різних факторів і продовжувати виживати. Водночас помилково вважати, що в ході історичного процесу гуманітарна складова в зовнішній політиці та міжнародних відносинах розвинулася до таких масштабів, що стала засобом запобігання нових конфліктів і війн у міжнародній системі.

Періоди історії, які характеризувалися сучасниками як епохи розвитку гуманітарної співпраці на міжнародному рівні, передували повному колапсу або істотним провалам. Гуманітарна діяльність приречена на повторення, тому що не здатна запобігти накопиченню об’єктивних протиріч і дисбалансів у міжнародній системі, що стає підґрунтям для нових конфліктів. І поки новий баланс сил у системі та заснований на ньому міжнародний порядок зберігають стійкість, може створюватися ілюзія того, що гуманітарна співпраця настільки зміцніла, що оберігає світ від нових катастроф. Однак протиріччя і зростання конфліктності, що викликається ними, здатні звести нанівець всі досягнення гуманізації життя, що потребують нових механізмів компенсації та відродження гуманітарної складової у зовнішній політиці держав.